

Хајдегер је заиста био прави нациста¹

Да ли је комплексност овог философа довољна да оправда његов очити антисемитизам? Истраживање такозваних *Црних свесака* из 1930-их открива много.

Један од најчувенијих философа двадесетог вијека био је нациста. Ова изражена чињеница не може се оспорити: мало људи би расправљало о потраживању надмоћности Мартина Хајдегера, а његова окренутост нацизму била је, барем у почетку, јавна и ентузијастична. У прољеће 1933, неколико мјесеци након што је Хитлер преузео власт, Хајдегер се прикључио Нацистичкој странци и био је изабран за ректора Универзитета у Фрајбургу, гдје му је главни циљ био Gleichschaltung – „изравнавање“ академије са стањем нове странке. Током церемоније његове инаугурације публика га је поздравила Хитлеровим поздравом и пјевала пјесму „Horst Wessel“, химну Нацистичке партије, прије него што је Хајдегер проговорио о „слави и величини овог новог почетка“. Оно што је било укључено у ту „славу и величину“ националсоцијализма већ је било у пуном приказу: Дахау је отворен у марту, јеврејски послови бојкотовани су у априлу, а у мају је Хајдегер положио заклетву за ректора. На том мјесту био је само годину дана, а онда су га свргнули грубљи и агресивнији нацистички академици, и до пада Трећег рајха није дао ниједну отворено политичку изјаву. Међутим, Хајдегер се никада јавно није извинио због његовог раног одобравања и службе Хитлеру, нити је у потпуности рачунао на то шта нацизам представља за његово наслеђе као једног мислиоца.

¹ Изворно објављено у Tablet, 26.09.2016. године.

Ипак, из неког разлога чини се да међу философима и интелектуалцима постоји нека вјечна амнезија о овој теми. Хајдегеров нацизам био је општепознат свима који су живјели у 1930-им. Након Другог свјетског рата, због ода-ности нацистима Уједињене окупационе власти забраниле су му да предаје. Али када су биографи Виктор Фариас и Хуго От током 1980-их писали о Хајдегеровом политичком учешћу, свијет мисли, посебно онај у Њемачкој и Француској, поздравео је то као експлозивно ново откриће. Иста ствар се десила и 2005. године, када је Емануел Фај објелоданио Хајдегера предавања из периода 1933–35, и показао да је он, Фајевим ријечима, постигао „улазак нацизма у философију“.

И у 2014. години скандал је поново избио објављивањем Хајдегерових *Црних свесака* из 1930-их: приватних дневника у којима је записивао своје мисли о философији, актуелним догађајима, као и везама између њих. Сада *Црне свеске* – име које звучи злокобно за нешто што су, у ствари, обичне црне свеске – почињу да се појављују преведене на енглески језик, што омогућује Американцима да се придруже посљедњој рунди контроверзе. Први том, *Размишљања II–VI: Црне свеске 1931–38*, управо је објављен; као и пратећи том, *Читање Хајдегерових Црних свесака 1931–41*, који садржи есеје о текстовима, у којима разни експерти расправљају о томе колико дубоко уплићу Хајдегера у нацизам и антисемитизам.

Зашто ова 80 година стара прича и даље може да шокира? Разлог мора бити тај да, без обзира колико сазнамо о Хајдегеровом нацизму, све то и даље изгледа као противрјечје термина. Уосталом, ми мислимо да знамо какви су нацисти, а какви философи, и та два идентитета једноставно нам се не подударују. Мислиоци би требало да буду идеалисти, браниоци највиших моралних вриједности цивилизације, док су фашисти брутални, варвари, привлаче их најнижи инстинкти човјечанства. Нацисти пале књиге; философи их пишу. Али је Хајдегер радио обоје. Године 1927, објавио је једну од најутицајнијих књига у историји

философије, књигу *Биће и вријеме*; шест година касније, као ректор Универзитета у Фрајбургу, предсједавао је јавном ломачом над „не-њемачким“ књигама, проглашавајући да „пламен, најављује за нас, пали за нас, показује нам пут са ког нема повратка“. Као у познатој оптичкој илузији у којој је иста фигура и патка и зец, и овдје мијењамо и вртимо наше представе о Хајдегеру, покушавајући да у њему у исто вријеме видимо и нацисту и философа.

Нисам сигуран колико сам уопште знао о Мартину Хејдегеру када сам први пут прочитао *Биће и вријеме*, његов магнум опус. Прилично сам сигуран да сам знао да је био, барем привремено, нациста, али зачуђујуће, како ми се сада чини, то није утицало на мој ентузијазам везан за ту књигу. Наравно, никада ми није пало на памет да би, као Јеврејин, требало да избегавам или да осјећам неповјерење према овом великом мислиоцу који је своју оданост дао Адолфу Хитлеру. Мислим да је моја 21 годину стара личност била у праву што није била заплашена том чињеницом. Уосталом, управо сам био завршио четири године дуга проучавања класика енглеске књижевности, од којих су многи далеко више отворено непријатељски настројени према Јеврејима него било шта што је Хајдегер икада написао. Читајући Чосеров срцепарајући портрет дјетета које ритуално убија Јеврејин у „Опроститељевој причи“, или Елиотова мрачна мрмљања о јеврејину (малим словом) који чучи на дасци на прозору у поеми „Геронтион“, нисам био ни превише увријеђен, а ни обесхрабрен да бих уживао у пјесмама. То је зато што сам знао да нису говорили о мени, стварном Јеврејину, који их је разумио и много их цијенио. Они су се обраћали Јеврејима у њиховој машти – злоћудним измишљотинама које више, чини се, немају никакву моћ, бар не у Америци, где сам ја одрастао. Као и сваки Јеврејин у западној цивилизацији, инстинктивно сам знао како да одвојим незнање и мржњу од сласти и свјетлости.

Али са Хајдегером, сласт и свјетлост никада нису били дио пакета, а то је био кључ његове моћи. *Биће и вријеме* је била прва философска књига коју сам прочитао, а да се чинило да схвата људско стање на исти начин на који га књижевност схвата – мање кроз апстрактне интелектуалне концепте него кроз проживљено искуство расположења. За Хајдегера, постојање – у немачком Dasein – схваћено је, прије свега, не рационалношћу ума него емоцијама које одређују сами облик и текстуру свијета у коме живимо. Утисци које оставља на нас прије свега су они „негативни“ – страх, отуђење, анксиозност, прије него љубав или радост – али он тврди да су та тамна и дезоријентисана расположења управо оно најосновније што нам открива свијет око нас. Као што је написао у *Бићу и времену*:

„Стање ума не само да открива постојање у својој одбачености и потчињености оном свијету који је већ откривен у оквиру свога бића него је то сама по себи егзистенцијална врста бића у којој се постојање стално предаје ‘свијету’ и омогућује ‘свијету’ ‘важност’ на такав начин да постојање мимоилази само себе.“

Веома специјализована терминологија у први мах овдје може да функционише као препрека у разумијевању, али то је саставни дио Хајдегеровог књижевног ефекта. Кујући нове техничке термине као што су „одбаченост“ (Geworfenheit), и упућујући на људско биће не као на особу или чак „предмет“ већ као Dasein – буквално на њемачком значи „бити ту“ – Хајдегер освјежава читаочеву перцепцију постојања на исти начин на који то ради поезија. За људско биће, истиче он, постојање значи бити бачен у свијет који нисмо ми створили, свијет у коме су основне чињенице брига и смрт. Већину времена сами себе смирујемо избјегавајући ове чињенице, „предајемо... се свијету“ умјесто да се са њим суочимо. Гледамо на себе извана радије него што посједујемо своју судбину, и тако дозвољавамо да торокање „других“ (das Man) испуни наше умове. Само онда када смо забринути

да наша уобичајена непромишљеност узмиче, тада имамо могућности да видимо тај свијет у својој правој отуђености.

На овај начин, Хајдегеров егзистенцијализам, његов метод разумијевања свијета не кроз концепте него кроз проживљено искуство постојања, доводи до одређеног етичког става. *Биће и вријеме* није отворено етичка књига – нема ништа да каже у традиционалном стилу западњачког философског морализма, нема употребу за идеје као што су Платоново „добро“ или Кантов категорички императив. То је углавном због тога што Хајдегер није претјерано заинтересован за централни проблем етике (и политике), а то је како живјети са другим људима. За њега су кључна искуства и изазови постојања индивидуални: сами патимо, сами умиremo, и сами морамо да извучемо значење из своје судбине. Највећа вриједност, стога, није доброта него аутентичност; прије свега, аутентичност у погледу смрти. Прихватање нечијег стварног стања смртности и одбачености, а не бијег од ових тешких чињеница у утјеху илузија и апстракција, за Хајдегера је крајњи морални успјех. Написао је: „Аутентично биће-ка-смрти не може избјећи своју властиту нерелациону могућност, или заташкати ову могућност бјежећи од ње, или дати ново објашњење за њу која се слаже са уобичајеним смислом ‘других.’“

Оно што Хајдегер овдје ради јесте убирање неке врсте значења из средине nihilизма. То је управо зато што је живот бесмислен, јер нема никакву вриједност или сврху наметнуту одозго или изван, коју би свако људско биће морало обдарити значењем бирајући неко аутентично постојање. Али аутентичност и одлучивање у основи нису етички концепти, јер негирају постојање било каквих утврђених вриједности као што су правда, једнакост, или симпатија. Зашто бити „добар“ човјек прије него „лош“ човјек ако су изрази као што су добро и лоше само конвенције? Ако живот има смисао који ми одлучимо да му дамо, шта нас спречава да тај смисао пронађемо у произвољном насиљу, доминацији, или ирационалности? Шта ако изаберемо да пронађемо смисао у служби народу или Фиреру (Führer)?

Наравно, Хајдегерова мисао не води директно фашизму. Напротив, његови најважнији читаоци били су француски егзистенцијалисти, попут Сартра и Камија, који су вјеровали у идеал слободе који је позивао на оданост антинацистичком отпору. Али, у једном важном смислу, Хајдегер оставља врата отворена за фашизам, јер цијени интензитет и аутентичност вјеровања више него његову доброту или истинитост. У свијету дефинисаном нихилизмом, било који извор јаких нових увјерења и убјеђења потенцијално је спасоносан. Зато је, у најранијим данима Хитлерове диктатуре, Хајдегер могао да посматра нови нацистички режим као потенцијални извор нових вриједности – навод воље који би створио потпуно нови духовни и философски свијет.

Ова нада је више пута изражена у *Црним свескама* за 1933. годину када је Хитлер преузео власт и Хајдегер постао ректор свог универзитета. „Чудесно буђење заједничке воље продире у велику таму свијета“, написао је Хајдегер. Нацизам, са бесједништвом о судбини и поновном рађању, требало је да дефинише нове координате за људски живот, једноставно кроз аутентичност и повјерење његовог самозалагања. Из перспективе конвенционалне моралности ове координате могу бити наопако постављене; нацизам би могао назвати убиство, освајања, расизам и диктатуру добрим, тамо гдје их стара јудео-хришћанска моралност сматра лошим. Али пошто су вриједности одређене увјерењима, а не обрнуто, нацисти су могли успјети у стварању новог свијета у коме је зло заправо било добро. „Мисија – ако је управо ово била мисија: пуно наметање и прво предлагање нове суштине истине?“, пита се Хајдегер, одушевљен тиме што се и сама истина може трансформисати.

Централни дио нове нацистичке „суштине истине“, наравно, био је антисемитизам. Када су рачуни Хајдегеровог нацизма сачињени, обично се у његову корист рачунало то да он није био расистички антисемит, као да је то показивало углађеност његове верзије нацизма. У биографија *Мартин Хајдегер*, аутора Рудигера Сафранског, из 1994.

године, једно поглавље носи назив „Да ли је Хајдегер анти-семит?“, а одговор је једно охрабрујуће „не“: „Засигурно не у смислу идеолошке лудости нацизма. Значајно је да ни у својим предавањима и философским списима, па ни у својим политичким говорима и памфлетима нема никаквих анти-семитских или расистичких примједби.“ И заиста, Хајдегер је био веома близак са Јеврејима у првом дијелу свог живота, укључујући и његовог најважнијег наставника Едмунда Хусерла, и његовог најбољег студента Хану Арент.

Ипак, покушај да се изгради ватрени зид око Хајдегеровог нацизма, да би се подручја његове репутације сачувала од мрља, трпио је један неуспјех за другим, а и овај покушај мора пасти. Некада се тврдило да је Хајдегер био неовоземаљски човјек који је грешком ушао у нацизам; ово је био ослобађајући аргумент који је Арент изјавила у радио-обраћању које се емитовало у Њемачкој на његов 80. рођендан. Ова тврдња је постала неодржива након што је истраживање Фариаса и Ота показало дубину Хајдегерове умијешаности у нацизам, укључујући и спровођење закона којим су чистили Јевреје из универзитетске наставе. Затим су Хајдегерови браниоци покушали да направе разлику између његове политичке активности, за шта је могао бити крив, и његове мисли, која је остала неокаљана. Али Фај је ван сваке сумње доказао да је, у првим годинама Хитлерове владавине, Хајдегер држао семинаре у којима је дао своје најпознатије философске појмове и термине и тиме им дао експлицитно нацистички призвук.

Сада је објављивање *Црних свесака* додало лаж идеји да Хајдегер није заиста био антисемит. Тачно је да његов антисемитизам није био биолошки, на класични нацистички начин. То је био један од сирових аспеката националсоцијализма од којих је намјерно држао удаљеност. „Питање улоге свјетског јеврејства није расно; то је више метафизичко питање о природи типа човјечанства, апсолутно невезаног, које може да преузме свјетски историјски ‘задатак’ искорјењивања свих бића из Бића“, тако гласи једна од Хајдегерових десетак и више напомена о Јеврејима.

Али ово тешко да је ослобађајуће. Напротив, то је посебно за осуду јер ставља антисемитизам у централну јединицу његове мисли. За Хајдегера, „искорјењивање бића из Бића“, било је метафизичко проклетство савременог свијета, извор нихилизма који је унесрећио човјечанство. Тамо гдје су стари Грци уживали у холистичком и органском односу са Бићем – што је за Хајдегера близу, али не потпуно идентично ономе што су најранији романтичарски мислиоци сматрали природом – модерна филозофија и технологија постављају појединца у супротност са Бићем. Умјесто чудесне позадине људског постојања, Биће се своди на низ објеката који се могу математички израчунати и индустријски искористити. Ове теме доминирају у Хајдегеровој мисли касније, гдје он осуђује начин размишљања који назива „урамљивање“ (Gestell) и позива човјечанство да прихвати своју праву улогу „пастира Бића“.

И ко је одговоран за ово модерно проклетство? У свом објављеном раду, Хајдегер се враћа уназад све до Платона и Аристотела, сугеришући да је судбина западне цивилизације била да се окрене сама против себе на овај начин. Али у *Црним свескама*, он проналази много једноставнијег и бољег жртвеног јарца: Јевреје. „Свијет Јевреја“ (Weltjudentu) са својим призвуком непријатељске завјере, била је уобичајена нацистичка фраза од чијег прихватања философ засигурно није презао, те ју је неколико пута користио у приватности ових свесака. Тако је 1941. године Хајдегер написао: „Свијет Јевреја, подстакнут имигрантом кога је Немачка пустила напоље, остаје недостижан свуда. Упркос повећаном приказу моћи, он никад не мора да учествује у рату, док смо ми сведени на жртвовање најбоље крви најбољих наших људи.“ Овај примјер који оставља без даха показује како је нацистички антисемитизам заправо извртао реалност: у самом тренутку док је Холокауст убијао милионе беспомоћних Јевреја, Хајдегер сугерише да је „недостижни“ Свијет Јевреја тај који убија Нијемце.

Неколико сарадника у *Читању Хајдегерових „Црних свесака“* нису одвратила чак ни најновија открића о

Хајдегеровој дубокој умијешаности у нацизам и антисемитизам. „То да је Хајдегер био нациста и да је такође држао антисемитске ставове су обичне чињенице – оне су само то, и као чињенице, превише су једноставне“, пише Џеф Малпас. Хајдегер је писац који његује мистику сложености; то је дио онога што ме привукло њему, јер читање Хајдегера чини да се осјећате као да сте на врло напорној потрази која обећава високе награде. И сасвим је тачно да ће са таквим суптилним и дубоким мислиоцем, нацизам и антисемитизам попримити суптилну и „дубоку“ форму. Али то не значи да наш суд о њима, на крају, није једноставан. Најважнија ствар коју морамо да научимо од Хајдегера данас јесте како привлачност дубине и аутентичности може довести до уништења етике, а и саме мисли. Хајдегеров нацизам не значи да треба да престанемо да мислимо о њему, напротив, све је хитније да мислимо о њему, да бисмо научили како да размишљамо против њега.

(Са енглеског превела: *Наташа Тонић*)